

ПЕДАГОГИКА PEDAGOGY

XҒТАР 14.09.03

Е.Б. Абдимомынов

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: edil889@mail.ru)*

Білім берудің қазіргі технологиялары: дәстүрлі әдіс пен жаңаша көзқарас (ЖОО-да М.Әуезовтің әңгімелерін оқыту негізінде)

Аңдатпа. Мақалада қазіргі жоғары оқу орындарында білім беру ісінде кеңінен қолданылып келе жатқан оқыту технологияларының дәстүрлі әдістемелері заманға сай жаңаша көзқараста жан-жақты талданып қарастырылады. Қазіргі педагогика ғылымының әдістеме саласының тарихы туралы тың тұжырымдар жасалынып, Алаш қайраткерлерінің әдістемелік мұралары қазіргі технологиялық талаптарға сәйкестендіріле отырып сараланады.

Сонымен қатар, ұлы жазушы М.Әуезовтің көркем әңгімелерін жоғары оқу орындарында оқытудың мәні мен маңыздылығы қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінің қалыптасуы мен дамуына үлес қосқан ғалымдардың еңбектерімен ғылыми негізде жүйеленіп талданады. Ол үшін әдебиет тарихында бүгінгі күнге дейін қалыптасқан прозалық шығармаларды талдаудың дәстүрлі әдістері зерттеу нысанына алынып жаңаша көзқарастар тұрғысынан зерделенеді. М.Әуезовтің көркем әңгімелер жазуда қолданылған автоцензуралық тәсілі туралы да тың ойлар айтылып, әрбір әңгімесі фабулалық түрде талданады. Нәтижесінде жоғары оқу орындарында М.Әуезовтің әңгімелерін талдап-оқытудың әдістері ұсынылып, заманға сай интерпретацияланады. Ұлы жазушының шығармаларын жоғары оқу орындарында жаңа технологияларды қолдана отырып оқытуды оның көркем әңгімелерінен бастаудың ерекшелігі мен маңыздылығы туралы да тың тұжырымдар жасалынады.

Түйін сөздер: технология, оқыту, әдістеме, әңгіме, талдау, прозалық шығарма, автоцензура.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-8-20>

Кіріспе. Бүгінде еліміздің жоғары оқу орындарында заманға сай мамандар дайындау барысында ұдайы бір ғана технологиямен дәріс жүргізу, сол арқылы оларды білім нәрімен сусындату мүмкін емес. Өйткені, қазіргі уақытта еліміздің білім беру саласы қоғамның әлеуметтік сұранысына байланысты әлемдік білім беру кеңістігіне ену мақсатында бірнеше ауқымды өзгерістерді өткеріп отыр. Жаңа заман талабына сай білім беру қызметінің мазмұны мен құрылымының теориялық, практикалық негіздері жаңаша құрылып, білім мазмұны толықтай жаңаруға бет алды. Жоғары оқу орындарының білім беру үрдісінде жаңа технологиялар көптеп еніп, жас ұрпақты сапалы оқытуға ереше назар

аударылып отыр. Республикамыздың жоғары оқу орындарындағы педагогикалық ұжымдар өздерінің қалауына сәйкес оқу бағдарламаларын әзірлеп кез келген үлгі бойынша қызмет етуге мүмкіндік алуда. Бұл бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар пайда болып, түрліше оқу әдістеріне толы жаңа технологияларды кеңінен қолдануға мүмкіндіктер тууда.

Осыған орай, қазіргі таңда жоғары оқу орындарында мамандар дайындауда сын тұрғысынан ойлауды дамыту, модульдік оқыту, дамыта оқыту, ақпараттық технология, интерактивті оқыту, білім беруді ізгілендіре оқыту, ұжымдық оқыту, жекелей оқыту, топтық оқыту, қатысымдық оқыту, жобалап оқыту, проблемалық оқыту, сатылай кешенді талдау және т.б. оқыту технологиялары кеңінен қолданылуда. Әр технология өзіндік тиімділігімен ерекшеленеді. Аталмыш оқыту технологияларының басты мақсаты – оқытудың тиімділігін арттыру, білім беру үрдісін зерттеу негізінде түрлі амалдар мен әдістердің тәсілі мен дидактикалық талаптарын оқу үрдісінде жүзеге асыру және бағалау, бағдарламалаудың жүйелі тәсілін қолдану. Жинақтап айтқанда оқу-тәрбие үрдісінің шығармашылықпен терең ойластырылған көптеген факторлардың үйлесімділігін оқу мен тәрбиелеудің тиімділігін қамтамасыз ету. Осы оқу мақсаттарының негізінде ХХІ ғасыр адамының табысты болуының ең іргелі, басты факторы «білім» болып қала бермек. Сондықтан, қазіргі таңда педагогика ғылымының әдістеме саласы қарқынды даму динамикасын көрсетіп, жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде өз маңыздылығын арттыра түсуде. Алайда қоғамдық өмір мен білім, ғылым саласындағы көрініс тапқан сан-салалы сапалық өзгерістер, жаңарулар, жаңалыққа бетбұрыстар педагогтерді өз істеріне сын көзбен қарауға итермелеуде. Сол себепті қазіргі қоғамдық және жаратылыстану ғылымдары саласында оқыту технологиялары мен оларды жан-жақты қолданудың жиынтығы болып отырған оқу әдістемелері өзіндік зерттеу нысаны мен алдыға қойған нақты мақсаттары бар жеке дара ғылым саласы екендігіне кейбір педагогтар мен ғалымдардың сын көзбен қарайтын көзқарастары қалыптасқан. Көпшілік жағдайда мұндай пікірді қолдаушылар негізінен практик емес теоретик ғалымдар мен ұстаздар болып табылады. Өкінішке орай, осы тұста әрбір ғалым, әрбір ұстаз өздерінің әдіскер-теоретик пен қатар әдіскер-практик екендіктерін ескере бермейді. Себебі кез келген педагог-ғалым шәкірт тәрбиелеу мен оқыту ісінде түрлі әдістемелерді қолданады. Олардың аттарын ерекше атап, түстеп көрсетпегенімен, кез келген педагогтің білім беру ісіндегі қолданылатын тәсілдерінің ішкі мазмұны технологиялық, әдістемелік элементтерге сәйкес орындалады. Негізінде көпшілік жағдайда әлемдік білім беру кеңістігінде білім саласындағы түрлі реформалар өзіндік жаңашылдықтарын оқу әдістері мен технологияларына қатысты өзгертіп отырады. Біздің елде де солай. Бір кездері тиімді озық үлгі болған әдістер мен тәсілдер уақыт өте келе, қоғам дамып өзгерген сайын өз маңыздылығын біртіндеп азайтын, тарих қойнауына схоластикалық жүйе ретінде ене бастайды. Ал олардың орнын түрлі реформалану арқылы келген жаңа технологиялар мен әдістер басып, заман талабына сай толықтырып, жаңғыртып тұрады. Мәселен, кешегі кеңестік кезеңде озық деп танылған тың технологиялар мен әдістерді бүгінде біз схоластикалық жүйедегі білім беру әдістері деп қарастырып келеміз. Қазіргі жоғары оқу орындарында бұл жүйенің орнын кредиттік оқыту жүйесі алмастырған. Ғасырлар тоғысында түйісіп әр қайсысы өз уақытының сұранысына сай белгіленген функцияларын орындауды мақсат еткен бұл екі жүйенің де өз тиімділіктері мен жетістіктері жетерлік. Сондықтан, қоғамдық сұраныстың қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталған оқу жүйелерін бір-бірімен салыстырып, олардың өзіндік басымдықтарын алға тартып, бірін озық бірін тозық деп қарама-қарсы қойып сыни ой-пікірлер қалыптастырудың өзі ғылыми көзқарас тұрғысынан қарағанда құптарлық дүние емес.

Қойылған міндеттер:

- Жоғары оқу орындарында білім беру ісінде қолданылып келе жатқан оқыту тех-

нологиялардың тиімділігін айқындап, ғылыми тұрғыда жан-жақты саралау;

- Педагогика ғылымы тарихындағы «әдістеме» саласының қалыптасуы мен дамуының алғышарттарын айқындау;

- Қазіргі оқыту технологиялары негізінде жоғары оқу орындарында М.Әуезовтің көркем әңгімелерін оқытудың ерекшеліктері мен басымдықтарын саралау;

- Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінде қалыптасқан прозалық шығармаларды талдаудың дәстүрлі әдістерін жаңаша көзқарас тұрғысында саралау.

Мақсаты. Жоғары оқу орындарында білім берудің қазіргі технологиялары негізінде М.Әуезовтің әңгімелерін оқытудың тың тәсілдерін қарастырып, жаңаша көзқарастар қалыптастыру.

Тақырыптың зерттелу тарихы. Егер педагогика тарихына тереңінен үңілсек оқу әдістерінің тарихы «білім», «оқу», «оқыту» ұғымдары пайда болып халыққа кеңінен таратыла бастаған кезден бері қолданылып келе жатқандығын аңғарамыз. Мәселен, адамзаттың екінші ұстазы атанған Әбу Насыр әл-Фараби алғашқы болып педагогикалық ықпал ету әдістерін ұсынған, оның тиімділігін, қолдану жолдарын дәлелдеп, білім сапасын арттырудың мүмкіндіктерін көрсеткен өз еңбектерінде сапалы білім алу үшін тәрбиелеушілерді екі топқа бөлген. Бірінші топ – өз еркімен білімді меңгеруге ұмтылушылар. Оларды оқытудың жеңілдігін, олардың өздеріне сенім арту керектігін ерекше атап көрсеткен. Екінші топ – амалсыздан оқитындар. Ондай оқушыларды қатаң қадағалап оқыту дегенді ұсынған, яғни білімнің сапасы оқытушының қандай әдіс-тәсілдерді қолданып оқытуына тікелей қатысты екендігін дәлелдейді. Демек, оқу әдістерінің тиімділігі мен маңызы сонау Әл-Фарабидің еңбектерінен басталады деп айтуымызға толық негіз бар. Оқыту мен білім беруде ежелден қалыптасқан осы әдістемелік үрдіс ғасырлар бойы ұрпақ тәрбиесімен айналысып келген ұстаздардың еңбектеріне арқау болды. Ұлттық руханиятымызда дүмпу жасап, педагогикалық қызметтің озық үлгісін көрсеткен ХІХ ғасыр аяғы мен ХХ ғасыр басындағы ұлтымыздың қайраткер ұлдары мен ұстаз-ғалымдары Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытов, М.Әуезов, М.Жұмабаев, Б.Майлин, Ғ.Мүсірепов, Ғ.Қараш, Қ.Жұбанов және т.б. өздерінің еңбектеріне қосымша ретінде оларды теориялық, практикалық тұрғыда меңгертудің жолдарын көрсеткен әдістемелік нұсқауларды қатар баспадан шығарып, әдістеме саласына қатысты ғылыми пікірлерді қалыптастырған. Мәселен, Ы.Алтынсарин «Қазақ хрестоматиясы», А.Байтұрсынұлы «Баяншы», «Нұсқаушы», «Әліппе астары», «Қай әдіс жақсы», Ж.Аймауытов «Педагогика», «Ана тілін қалай оқыту керек», М.Әуезов «Қайсысын қолданамыз?», «Новый ауыл» 2-книга для чтения по русскому языку для казахских детей, школ I ступени», «Қазақ шаруа жастар мектебіне арналған программа және түсінік хаттар», «ХІХ ғасыр мен ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетін оқу кітабы», М.Жұмабаев «Педагогика», «Бастауыш мектептегі ана тілі», Б.Майлин «Шала сауаттылар үшін оқу кітабы (сауаттылығы төмендерге арналған оқу кітабы)», «Күш» сауаттылығы төмендерге арналған оқулық, «Жаңаша оқы және жаз», Ғ.Мүсірепов «Сауатсыздарға арналған әліппе», Ғ.Қараш «Педагогика», Қ.Жұбанов «Қазақ тілі грамматикасы», «Жаңа грамматика» деген еңбектерінде әдістеменің ғылыми қалыптасуындағы маңыздылықтарына айрықша тоқталып өткен.

«Елді түзеуді әуелі бала оқыту ісін түзетуден бастау керек» деген идеяның негізінде педагогикалық еңбектер жазып, ғасырдың жүгін арқалаған осынау қайраткерлеріміздің әдістемелік мұраларын танып-білудің де маңызы зор. Белгілі әдіскер-ғалымдар Ф.Ш.Оразбаева мен Р.С.Рахметова аталмыш қайраткер ұстаздарымыздың педагогикалық-әдістемелік мұраларын жіті саралай келіп А.Байтұрсынұлының әдістемелік мұраларын «Танымдық-тағылымдық технологиясы», М.Жұмабаевтың әдістемелік мұраларын «Дара тұлғаны қалыптастыру технологиясы», Ж.Аймауытовтың мұраларын «Пәнаралық

байланыс арқылы ынталандыра оқыту технологиясы», Қ.Жұбановтың еңбектерін «Дамыта оқыту технологиясы» деп атауды ұсынып, оны ғылыми негізде дәлелдеп берді. Аталмыш ғалымдардың пікірінше сол кездегі арыстарымыз оларды «технология» деп арнайы түрде айдар тағып атамаған. Бірақ қазіргі технология түрлерінің ішкі мазмұны мен талаптарын, басты белгілерін сол кездің өзінде саралап, негізгі идеясын баяндаған [1, 6]. Сондықтан, аталмыш Алаш арыстарының әдістемелік ой-пікірлерін танымдық тұрғыда талдап, жинақтай келгенде «технология» деп атауға болады. Демек, бүгінгі біз жаңа деп атап жүрген педагогикалық технологиялардың ғасырлар бойы жүріп өткен жолы, бағындырған белестері бар екендігі жоғарыда айталған деректермен нақтылана түседі. Оларды саралап қарағанда әр уақытта ұрпақты тәрбиелеу мен оқытуда тиімді жолдарды ұсынып отыратын педагогикалық технологиялардың тамыры тым тереңде екендігін аңғарамыз. Осы тұрғыдан қарағанда, ендігі уақытта әдістемелік технологияларда өзіндік ғылыми қырлардың бар екендігі тұрақты аксиомаға айналуы қажет деп ойлаймыз. Ал осы саланың төңірегінде түрліше айтылып жүрген сын пікірлерді ғылыми талқылаудан туған түрлі көзқарастар деп бағалағанымыз орынды. Тегінде ұлы ұстаз А.Байтұрсынұлының «Сапалы оқытудың кілті – іздену, тиімді әдістерді тауып, пайдалана білу» [1, 6 б.] деген ой-пікіріне басымдық бергеніміз абзал.

Заманауи технологияларды қолданылмай педагогика ғылымы қарыштап қанат жая алмайтындығы анық. Білім берудің мазмұны жаңарып жатқан қазіргі оқу үрдісіне оқыту технологиялары мен қатар жаңаша оқыту парадигмалары да еніп отыр. Мұның өзі білімге деген жаңа көзқарас пен басқаша қарым-қатынас орнауын міндеттейді. Осы міндеттерді орындауда қазақ әдебиетінің классигі ұлы жазушы М.Әуезовтің шығармашылығын бүгінгі күн тұрғысынан заманға сай интерпретациялап оқытудың маңызы ерекше болмақ. Ұлттық әдебиетіміздің тау тұлғалы алыбының шығармаларын бүгінгі білім беру технологияларын қолданып, қазіргі білім беру парадигмаларының басымдықтарына сәйкестендіре отырып оқытқанда да жазушының көркемдік әлемі бүгінгі ұрпақтың көңіліне қонымды болары сөзсіз. М.Әуезов сан қырлы интеллектуал жазушы болағандықтан оның шығармаларын оқытуда антропоэзектік, гуманистік, когнитивтік, мәдениеттанымдық, құзыреттілік және білімді интеллект дамытудың қайнар көзі ретінде игерту секілді білім берудің түрлі парадигмаларын қолданғанымыз жөн. Бұл өз алдына бөлек талдаулар мен түсініктерді беруді талап ететін өзекті мәселе. Біздің қазіргі жағдайда қарастырып отырғанымыз ұлы жазушының көркем әңгімелерін білім беру технологиялары негізінде оқытудың мүмкіндіктерін айқындауға арналғандықтан аталмыш мәселеге кеңінен тоқталмадық.

Сонымен, классик жазушының көркемдік әлемін жастарға жете түсіндіру үшін ең алдымен оның көркем әңгімелерін қазіргі білім беру жүйесіндегі технологиялардың талаптарына сай талдап, таратып оқыту орынды. Олай дейтініміз ұлы жазушының роман-эпопеялық деңгейге көтеріліп, адамзат мәдениетінің алтын қорына кірген үздік прозалық шығармасының алғашқы баспалдақтары мен жазушылық шеберлігі тұңғыш рет көркем әңгімелерінен көрініс берген. Жоғары оқу орындарының студенттеріне жазушының әңгімелерін оқытқанда олардың тек мазмұнын ғана емес, ең бастысы, оның негізгі проблематикасын, жазушының идеялық-эстетикалық мұратын, сол жолдағы табысы сөз етілуі қажет. Сюжетті мен композициялық тұтастығы, тіл көркемдігі, характерлердің жасалу жолдары айналасындағы еңбекте негізгі мәселелер. Әдеби-теориялық ұғымдарды тереңдету, хикая, прототип, кейіпкерлердің психологиялық жай-күйі, сюжет, композиция, суреттеу, портреттеу, баяндаулар туралы да түсініктер беру сабақтың басты мақсаттарының бірі болып табылады [2, 103 б.]. Бұл мақсатқа әдеби талдау жұмыстарын жүргізу арқылы қол жеткізуге болады.

Қазіргі таңда жаңаша білім беру жағдайында ЖОО-да әдебиет сабақтарында қолданылып келе жатқан оқыту технологияларының көздеген негізгі мақсаты мен әдебиетті

оқыту әдістемесі ғылымының өзекті мәселесінің бірі көркем шығарманы талдау болып отыр. Сондықтан, білім берудің қазіргі қолданыстағы парадигмалары негізінде пәндерді меңгерту мен шығарманың көркемдік деңгейін танытуда талдау әдісінің алар орны айрықша мәнге ие болып келеді. Өйткені, көркем шығарманың мән-маңызы, көркемдік-эстетикалық, рухани-этикалық қуаты талдау нәтижесіне байланысты ашылады, сонда ғана сабақтың мақсаты толықтай орындалмақ.

Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі ғылымында бұл мәселе, яғни көркем шығарманы талдау туралы ой пікірлер 1930 жылдан қазақ әдебиеті дербес пән ретінде оқытыла бастағалы, оқу бағдарламалары, оқулықтар, оқу-әдістемелік құралдар шығару жұмысы қолға алынғалы бері өзекті мәселе ретінде айтылып келеді.

Бұлтуралы А. Байтұрсынұлы, М. Жолдыбайұлы, Ж. Аймауытұлы, М. Әуезов, Ә. Үсенов, М. Қаратаев, Ш. Кәрібаев, А. Көшімбаев, Ә. Қоңыратбаев, Т. Ақшолақов, Қ. Тасболатов, Ә. Дайырова, С. Тілешева, С. Қалиев, Т. Жұмажанова, Б. Әрінова, Г. Құрманбаева, Б. Сманов сынды т.б. әдіскер ғалымдардың жазған еңбектерінде (оқулық, оқу құралдары, оқу-әдістемелік жұмыстар, монографиялар) құрастырған оқу бағдарламаларында аталынып, шығарма талдау жайы жөнінде құнды пікірлер айтылды [3, 57].

Осыған орай, ЖОО-да М. Әуезовтің көркем әңгімелерін оқытуда әдебиеттану ғылымында қалыптасқан прозалық шығармаларды талдаудың негізгі қағидларына сүйене отырып әдеби талдау әдісін барынша кең қолданғанымыз орынды. Себебі, әдеби талдау шығарманы ғылыми зерделеудің маңызды әдісі болып табылады. Ал шығарманы ғылыми зерделеу дегеніміз ауқымы кең жұмыстың бірі. Осы әрекетті орындау барысында көркем шығарманы талдағанда ең алдымен, шығарма жазылған кезеңдегі нақты-тарихи контекске назар аударған дұрыс. Бұл ретте тарихи және тарихи-әдеби жағдайлар түсінігін ажырату керек. Тарихи-әдеби жағдайларға:

- Сол дәуірдің әдеби бағыттары;
- Басқа авторлардың осы кезеңде жазған шығармалары арасында осы шығарманың алар орны;
- Шығарманың жазылу тарихы;
- Әдеби сындағы шығарма туралы пікірлер;
- Осы шығарманы суреткер замандастарының құбылтуы;
- Заманауи оқырманның шығарманы қабылдауы және бағалауы жатады.

Осыдан кейін шығарманың идеялық-көркем тұтастығы, оның мазмұны мен формасы (автордың айтқысы келгені және оны жеткізе білу деңгейі) мәселелерін қарастыру керек [4, 97 б.].

М. Әуезовтің алғашқы прозалық шығармалары, яғни көркем әңгімелерін ғылыми зерделеп талдағанда да ең алдымен сол заманның тарихи контекстіне назар аударғанымыз жөн. Бүгінде жазушының әңгімелерін ғылыми-теориялық таным тұрғысынан шартты түрде 1920 жылдары қарапайым ауыл өмірі мен сондағы амдардың тұрмысын тереңінен суреттеп жазған әңгімелері және 1930 жылдардағы жаңа қоғамды, ұжымды суреттеп жазған әңгімелері деп үлкен екі топқа бөліп қарастыруымыздың түбінде де сол заманның тарихи-әдеби панорамасының контексті жатқандағы белгілі. Сол дәуірде ұлттық әдебиетіміздің жаңа еуропалық деңгейге жеткендігінің нәтижесінде қазақ әдебиетінде жаңа әдеби бағыттар пайда болды. Қазіргі таңда біз жалпы әдебиеттанудағы негізгі бағыттарды 9 түрлі топқа жіктеп оқытып келеміз. М. Әуезовтің көркем әңгімелері негізінен осы тоғыз бағыттың ішіндегі 3 бағытта, яғни социалистік реализм, модернизм, және сыншыл реализм бағытында жазылған. Алғашқы «Қорғансыздың күні», «Кінәмшіл бойжеткен», «Оқыған азамат», «Қаралы сұлу» секілді әңгімелері сол кезеңде қоғамдағы рухани құндылықтардың өзгеруін суреттеп модерндік бағытта жазылса, кейінгі 1930 жылдары жазған «Білекке-білек», «Қасеннің құбылыстары», «Үш күн», «Шатқалаң» және т.б. әңгімелері социалистік

реализм мен сыншыл реализм бағытында жазылған көркем әңгімелер. Жазушының қаламынан туған аталмыш әңгімелерді ғылыми көзқараста тыңғылықты талдағанда аңғаратынымыз оларда көтерілген басты мәселелер негізінен сол кезеңдегі қоғамдағы нақты жағдайларды бірде ашық ал бірде астарлы мағынада суреттеумен ерекшеленеді. Мұның өзі сол кезеңдегі ұлттық мүдде үшін күрескен барлық Алаш зиялыларының басынан өткерген қасіреттің бір көрінісін айқындайды. Қазіргі кезде біз сол арыстарымыздың кейде ашық, болмаса астарлы мағынада қалам тербеп кеткен бұл көркемдік үрдістің әртүрлі қоғамдық өзгерістерге сай даму ерекшелігін ашу жаһандану кезеңіндегі әдебиеттану үшін ең өзекті мәселелердің бірі деп қараймыз. Сондықтан, М.Әуезовтің XX ғасыр басында жазған көркем әңгімелеріне тарихи-әдеби талдаулар жасағанда сол замандағы қоғамдық өзгерістер мен тарихи жағдайларды қатар қарастыра отырып зерделейміз.

Аталмыш кезеңдегі қоғамдық құбылыстарға қысқаша тоқталып, талдаулар жасағанда қазақ елінің тарихында XX ғасырдың алғашқы ширегі ауықымды саяси, экономикалық, мәдени, әдеби, әлеуметтік өмір саласында зор өзгерістер алып келген айрықша кезең екендігіне көз жеткіземіз. Үш ғасырға созылған отаршылдық қамыттың бұғауынан босауды мақсат тұтып, «Керегеміз – ағаш, ұранымыз – Алаш» деп атой салған жылдар да осынау дүрбелең кезеңнің еншісінде. Елдік сананың ояну дәуіріне айналған сол заманда халқымыздың өмірінде үлкен рухани серпіліс болып, бүкіл қазақ зиялылары таптық емес, ұлттық мүддедегі мемлекет құру жолында қайраткерлік танытып күресті [5, 10]. Ұлтымыздың жарқын болашағы үшін отаршылдардың бодандық қамытынан босануды ниет етіп ішкі бұлқыныстан туған бұл күрес бірнеше жылдарға созылып ұлттық болмыста бірде ашық, бірде астыртын түрде көрініс беріп отырды. Көпшілік жағдайда ел руханиятына осы күрестің екіншісі түрі, яғни астыртын түрдегі көрінісі қуатты түрде әсер етті. Оның бірден-бір көрінісі ретіндегі сипатын елімізді миссионерлік саясат арқылы отарлауды көздеген алып империяның жүргізген сұрқия саясатына ұлтымыздың зиялы қауым өкілдерінің берген қарымтасы деп бағаласақ орынды болмақ.

Ұлттық мүдде жолында өзара талас пен тартысқа толы мұндай күресті Кеңес үкіметінің тұтқасын ұстаған орыс халқының өкілдерімен қызметтес болып, олардың негізгі ұстанымдарының тарихымен жете таныс болған ұлт көсемі А.Байтұрсынұлы «Ұлтшылдық пен отаршылдық тартысы, орыс мәдениеті мен қазақ мәдениетінің теңескенге дейін арылмайтын ұзақ дерт» - деп ерекше атап көрсетті. Халықтар арасындағы мәдениеттер тартыстары жайында мұндай идеяны көтергендері үшін Алаш қайраткерлері қуғынға түсіп, қазақ ұлтының қас дұшпаны болып көрсетіліп, олардың шығармаларына тыйым салынды. Ұлттық санаға қатысты жазылған барлық шығармалары қатаң цензураға алынып, авторлары нақақтан-нақақ қуғынға ұшырады. Нәтижесінде, кеңес үкіметі құлап, компартия билігі құрығанға дейінгі жетпіс жыл бойы әдебиет пен өнер, гуманитарлық ғалымдардың барлығы марксизм-ленинизмнің аузына қарап тынды. Дегенмен, осынау қиын-қыстауға толы кезеңде қазақ қаламгерлері саясаттан қашу, тоталитаризм құрығынан құтылу үшін шыншыл сөз өткізудің сан алуан әдістерін тапты. Ол үшін бүгінгі тақырыптардан кетіп, тарих қойнауына сүңгіді, астарлы, емеурін ой айту амалдарын меңгерді, сөз өнерінің табиғатына жат сарындардан безді. Көкейкесті сырларды бейнелі, суретті, ишара сырлы сөзбен айта білген үздік шығармалар халық махаббатына бөленді, ұлттың рухани игілігіне айналды, еліміздің тұрмыс-салтын, тарихын, мінез-құлқын өзге жұрттарға таныстырды. Белгілі ғалым Р.Нұрғали осынау дәуірдің сырлы сипатын суреттеген өз ойын «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті – ұлттық өнердің алтын ғасыры, ол туралы айтылар сөз ұзақ болмақ» [6, 6] - деп түйіндейді. Ал, белгілі әдебиетші ғалым Ө.Әбдиманұлы «XX ғасырдың басы – қазақ халқының тарихында бүкіл қоғамдық ой-пікірдің өрлеуіне мүмкіндік туып, Ресей патшалығы әдейі тұмшалаған ой-сананың ояну дәуіріне жол ашқан кезең» [7, 12 б.] - деп осы кезеңнің өзгешелігін ерекше атап көрсеткен.

Зерттеу әдістері. Мақалада тандалған материалдар мен көзқарастар алдыға қойылған келелі мақсаттарға қол жеткізу тәсілдерінің негіздемесі ретінде қазіргі Әуезовтану саласы бойынша жүргізіліп жатқан іргелі зерттеулер мен ғылыми нәтижелер басты назарға алынды.

Алдыға қойылған мақсат-міндеттерді жүйелі түрде шешу бағытында М.Әуезовтің шығармашылығына қатысты түрлі дереккөздер мен құнды мәліметтердің, қолданылған әдебиеттердің негізінде жинақтау, даралау, бақылау, баяндау, зерделеу, талдау, салыстырмалы-талдау, объективті-саралау, сұрыптау, жүйелеу, дәйектеу, тұжырым жасау, ой қорыту мен ақпаратты өңдеу, интерпретациялау және т.б ғылыми әдіс тәсілдер желісінде жүзеге асырылды. Зерттеу методологиясы объективтік, тарихилық, жүйелілік, салыстырмалық, тұжырымдау, тақырыптық ғылыми таным принциптеріне негізделіп, ғылыми мақалалар жазудың талаптарына сәйкес жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері. Жоғарыда аталған зерттеушілердің пікірлерін қорыта айтқанда ХХ ғасырдың бастапқы кезеңі ұлт зиялылығы мен қаламгерлерінің ұлттық сананы ояту жолында сан қилы қыспақты жолдан өтіп, империялық биліктің саясатына қарсы астыртын әдістерді қолданып, автоцензуралық тәсілмен өз шығармаларын жазғандығын аңғарамыз. М.Әуезовте осы бағытты ұстанған бірегей қаламгер ретінде өз шығармаларын жазуда автоцензуралық тісілге көшкен. Автоцензура немесе самозензура деп аталатын әдеби тәсілді жазушы, көбінесе, өзі суреттеп отырған кезеңнің бар шындығын сол қалпында баяндап беруге, белгілі бір кезеңнің саяси-әлеуметтік талабына орай ашық айта беруге жол берілмеген тұста қолдануға мәжбүр болады. Бүгінгі әдебиеттану ғылымында автордың өзінің тар жол, тайғақ кезеңге толы өмір жолында танып білген кейбір шындық болмысының қабаттарын өз қалпында суреттеп беруден бой тартып, кейде тезистік желіде, бірде автоцензуралық тәсілге салып беруге ықтиярсыз келген тұстары ұшырасуы заңды құбылыс ретінде қарастырылады. Ал, жалпы автоцензуралық тәсілді қай жазушы болса да жетіскенінен қолдана бермейді. Мысалы, атақты неміс ақыны Иоганнес Р. Бехер өзінің эстетикалық ой-танымдарын жинақтаған «Опыты» деп аталатын қолжазбасы басылып, ХХ съезі қорытындаларынан туған жеке адамға табыну туралы сыншыл ойларының біразын сызып, қысқартып, өзіне-өзі цензура жасап шығарғаны бар. Иоганнес Р.Бехердің автоцензурасы өзі қайтыс болған соң бұрынғы ГДР-де «Зюга унд форм» журналында жарияланған.

М.Әуезовте де өз ойында қорытып сомдалған өмір шындығының аса күрделі көрінісін сол қалпында дәл бере аламауы себепті, ойларының ең өзекті деген тұстарын қалдырып, оқырман қауымға «ымды білмеген дымды білмейді» деген меңзеумен ғана білдіретін астарлы қабаттар бар. Бұларды жазушы шығармаларын текстологиялық тұрғыдан зерттей келіп, канондық тексін қалыптастыру үстінде зерттеуші ғалымдар мәселеге аса сергек қарап талдай отырып ашпаса, кез келген кісі оған даярлықсыз бара алмайды. Бүгінгі күннің тұрғысынан саралағанда М.Әуезовтің қоғамдағы түрлі жағдайларды автоцензуралық тәсілмен көркем суреттеп жазған әңгімелеріне «Қорғансыздың күні», «Кінәмшіл бойжеткен», «Оқыған азамат», «Жетім», «Қасеннің құбылыстары» және т.б. жатқызуға болады. Мәселен, «Қорғансыздың күні» әңгімесінде Ғазиза қыздың ауыр трагедиялық тағдырын сол кездегі қазақ қоғамындағы адамдардың бір-біріне көрсеткен озбырлықты Ақан болыс пен, атқосшы жолдасы Қалтай секілді кейіпкерлердің образдарын суреттеу арқылы шебер баяндайды. Автор «Сезімді адамның жүрегін шаныштырып тіксіндіретін, түңілтетін көрнеу жауыздықтар, ауыр халдер Ақанға көп әсер бере қойған жоқ. Күндегі өмірінде бұл секілді талай жауыздықты көріп, өзі де сондайлардың ішінде болып жүргендіктен, мына естіп отырған сөзінің бәрі көңіліне таныс, таңғаларлық шамасы

жоқ. Оқып кеткен сабағы секілді болды» [8, 21] - деп кейіпкерлердің пікірлері мен іс-әрекеттерін өзара қарама-қайшы қою арқылы адамдар арасындағы арсыздық, адамшылық қасиеттің төмендеуі секілді халқымызға жат әдеттердің орын алып жатқандығын көрсетеді. Тегінде шығарма ойы ұлы Абайдың «Бірінді қазақ бірің дос, көрмесең істің бәрі бос» деген философиялық ауқымы терең идеясына келіп тоқтағандай болады. Жазушының осы әңгіменің басты идеясы етіп отырған ойы солақай саясаттың салдарынан ауыр жағдайға душар болған қоғамда адамдар бір-біріне мейіріммен қарап, өзара көмек қолын созып қиындықтан шығар жол таппаса Ғазиза қыздың күйін кешіп кетуіміз әбден мүмкін екендігін астыртын түрде ескертеді.

Ал «Оқыған азамат» әңгімесінде көтерген басты тақырыбы - қоғамдағы өзгерістердің ел өміріне тигізген ықпалымен ұлттық дүниетанымның бүлінуі болса, басты идеясы жаңа қоғамға оқу арқылы бейімделген адамдардың ұлттық болмысқа, салт-санаға жат әрекеттер жасамай керісінше оқу-білімді ел игілігіне жаратып қазақы қалыпқа салуы қажет екендігімен ерекшеленеді. Оны автор Мейірханның образын бейнелеу арқылы шынайы суреттеп түсіндіреді. Осыған орай, шығарманың тұтастай мазмұны белгіленген тақырып пен басты идеяны ашуға құрылған.

Әдебиеттегі модернистік сипатта жазылған «Кінәмшіл бойжеткен» әңгімесінде автор Ғайша сынды трагедиялық пенденің басындағы кереғар қайшылығын жайып салып, оны сол кездегі қоғамдағы келеңсіздіктер құрбанының бейнесі іспетті суреттейді. Бұл шығарманың да басты идеясы халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан рухани игіліктерінің күйреуі әңгімеде Ғайша қыздың жас жігіттердің бірінен соң бірімен көңіл қосып бір сәттік тән рахатын ғана ойлап, ұлттық салт-санамызға оғаш қылықтар көрсетуімен баяндалады. Ол туралы автор «Бұдан кейін екі-үш жыл өтті.... Арада Ғазизден басқа екі нөмір өтті... Бұлар қазақ жігіттері еді. Біреуі босаң, олақтау шәкірт еді, ол биші болатын. Бірақ Ғайшаны күннің көзінен де қызғанатын болды. Өзінде өткір қылық аз болса да, сүйісуі мен құмарлығы тым мол болып, таусылмайтын ұзақ ертегі тәрізденіп жалықтырып еді.... Екіншісі қызметте жүрген, кексе тартып қалған, жақсы киініп, жақсы майланатын қулығы, орамы мол күлдіргілеу жігіт еді. Оның алдауы мен шырғасы көбейе берді... Сондықтан Ғайша одан да жалықты. Бұл екі жігіттің алғашқысын Ғайша дертті қылып тастап еді. Соңғы айырылғанына қиналмаған сияқтанды. Бұлай болғаны жас қызды бұрынғылардан гөрі аз өкіндіріп кетті» [8, 139 б.] -деп баяндайды. Мұның өзі қазақ қоғамында әлімсақтан қалыптаспаған, салт-дәстүрі мен ұрпақ тәрбиесінде орын алмаған, ұлттық құндылықтарымызға қарама-қайшы дүние болатын. Әңгімеде жазушының көрсеткен ел ішіндегі рухани құндылықтардың бүлінгендігінің бір көрінісі де осы еді.

«Қасеннің құбылыстары» деп аталатын психологиялық жағдаятқа толы әңгімесінде автор қазақтан шыққан үкіметтің жергілікті басқару аппаратында жұмыс істейтін кеңсе қызметкері Қасен мен оның құдай қосқан жары Жәмиланың образдарын суреттеу арқылы сол кездегі қоғамдағы психологиялық өзгерістерді астарлай сипаттаған. Әңгімедегі бұл екі кейіпкер де қайнаған қазақтың ортасында қырда өсіп, кейін есейе келе қалаға келіп тұрақтаған. Міне, осы кезден бастап олардың бойында түрлі психологиялық құбылыстар орын алып, қазаққа жат қылықтар жасау қылаң бере бастады. Ол қалада Қасеннің қолындағы тұрып, жоғары оқу орнында оқуын оқып жүрген туған інісі жас студент Сәлімнің

шақыртуымен қырдағы ауылдан үйлеріне уақытша күн кешуге келген ағасы мен жеңгесіне қатысты оқиғамен суреттеледі. Онда: «Бірақ осы соңғы бір ай, әсіресе қырдағы үлкен аға мен жеңге келгеннен бергі он бес күн Сәлімге Қасен мен Жәmilаны шындап таныта бастаған» [9, 119 б.] - деген жолдар Қасен мен Жәmilаның бойындағы психологиялық өзгерістерді байқатады. Яғни бұрын соңды қазақта болмағат жат қылық, өзінің үлкен ағасы мен жеңгесін төріне шығарып қонақжайлық танытатын қазақи мінез өзгеріп, болмашы нәрсеге айқай шығарып, жақтырмаған қалып танытып, түбінде үйлерінен кетуге мәжбүрлеу ісі. Әңгімеде жазушы Сәлімнің бейнесі арқылы ескілік көлеңкесінде қалып отырған қазақ халқын, көзін ашып оянуға, жан-жағындағы өзгерістерді қабылдап соған жылдам бейімделуге қажет екендігін меңзейді. Себебі, дәл осы кезеңде М.Дулатов:

«Көзіңді аш, оян, қазақ көтер басты,
Өткізбей қараңғыда бекер жасты.
Жер кетті, дін нашарлап, хал һарам боп,
Қазағым енді жату жарамасты» [10, 96 б.] - деп атой салса, белгілі

ғалым, ұлт ұстазы А.Байтұрсынұлы:

«Қазағым елім,
Қайқайып белің,
Сынуға тұр таянып.
Талауда малың,
Қамауда жаның,

Аш көзіңді, оянып» [10, 83 б.] - деп бүкіл қазақ қоғамын қалың ұйқыдан оятуға күш салып жатқан уақыт болатын. Алаш арыстарымен ұлттық күрес пен елдік мұрат жолында бір жақта болған М.Әуезов өз шығармаларында алаштықтар көтерген тәуелсіздік жолындағы күрескерлік идеясын астарлап жеткізіп отырды. Бар арманы қазақ елі өткен өмірін өзгертіп, жаңа қоғамның кері әсерлерінен аман қалып, басқа халықтар секілді мәдениет пен өркениетке ұмтылса екен деген талап пен тілектен туған орамды ойлар еді. Сондықтан әңгімеде Сәлімнің аузына «Сіздер әлі баяғының соңында. Ол орыннан жұрттың бәрі кеткен...» [9, 129 б.] - деген сөзді салып, ескілікте қалмай жаңа қоғамға ұмтылып, қазақ елінің көзін ашуға талпыныс жасаған. Әңгімеде басты кейіпкер Қасен қаншалықты қалалық болып түрлі психологиялық өзгерістерге ұшырап, қазақи дүниетанымға оғаш қылықтар жасағанымен Үлкен Алматы биігіне оқтын-оқтын қарап өз ойын бір саралап, өзін жинақтап отырады. Кейде істеген әрекеттеріне іштей өкініш білдіріп, тәубәшілік жасап та тұрады.

Жоғарыда айтылған автоцензуралық тәсілмен жазылған М.Әуезовтің әңгімелерінде ұлт тағдырына, оның руханиятына қатысты қоғамдық жағдайларды суреттеп айтқан ой қабаттарының барлығы да Ресей империясының отаршылдық саясатынан туындап отырған әрі өмірде болып өткен нақтылы тарихи оқиғалар желісінде жатқан әрекеттер екендігі ақиқат. Бұл туралы көрнекті ғалым М.Мырзахметұлы «Мұхтар Әуезов қолданған автоцензуралық құбылыстың саяси-әлеуметтік тамырларын індете отырып іздегенде, жазушының кең тұрғыдан айтпақ болған, бірақ артынша сол тұстың жағдайына байланысты өз ой оралымдарын толық ашпай, бүгіп қалуында көп нәрсенің астарлы да сұсты сырлары жатыр. Жазушының автоцензурасында жанамайлап ишарамен айтқан тезистерінің астарында су асты ағымдары іспеттес көзге ілінбес, бірақ бойлай қалсаң алды-артыңа қаратпай ағыза жөнелер қуаттың барлығын да сезінеміз» [11, 86 б.] - деп тебірене жазған еді. Саяси қыспақтың негізінде автоцензуралық тәсілге жүгінуге мәжбүр болғанымен өзінің жазушылық шеберлігінің арқасында айтар ойын барынша астарлап жеткізгендігін бұдан артық тұжырымдап айтудың өзі қиын. Сондықтан, жазушының көркем әңгімелеріне прозалық талдаулар жасағанда ең алдымен сол кезеңдегі тарихи-әдеби пономараны өзіне

сай ғылыми контексте зерделеудің маңызы ерекше. Бұл айтылғандар прозалық көркем шығармаларды әдеби талдаудың алғашқы сатысында жүргізілуі тиіс жұмыстар.

Осыдан кейінгі кезекте М.Әуезов әңгімелерін сол дәуірдің әдеби бағыттары негізінде және басқа авторлардың осы кезеңде жазған көркем әңгімелері арасында алар орнын айқындау қажет. Бұл ретте жазушының әңгімелерін М.Жұмабаев, Б.Майлин, Ғ.Мүсіреповтің көркем әңгімелерімен салыстыра отырып талдаған дұрыс. Өйткені аталмыш авторлар да осы кезеңде «Шолпанның күнәсі», «Күлпаш», «Түйебай», «Азамат Азаматович», «Едіге», «Көк үйдегі көршілер», «Өмір ертегісі», «Алғашқы адымдар», «Шұғыла», «Тұтқын қыз» және т.б. бірнеше көркем әңгімелерді жазып, қазақ әдебиетінің алтын қорына қосқандығы белгілі. Жазушының әңгімелерін салыстырмалы талдау әдісімен саралап болғаннан кейін әр әңгіменің жазылу тарихы мен оған қатысты сол кезеңде айтылған әдеби сын пікірлерді саралаған орынды. Ол үшін М.Әуезов көркем әңгімелеріне жіті талдаулар жасап түсініктемелер жазған ғалым Т.Жұртбай мен жазушының әңгімелеріне текстологиялық талдаулар жасаған Р.Әбдіғұловтың еңбектерімен танысқан жөн. Ал әдеби сындағы пікірлерді сол кезеңдегі жазушымен қатарлас жүріп, бір қоғамда ғұмыр кешкен, оның әңгімелеріне алғашқы сындар айтқан С.Мұқановтың еңбектерін (XX ғасырдағы қазақ әдебиеті) саралау арқылы талдаған дұрыс. Ұлы жазушының көркем әңгімелерін әдеби талдаудың келесі кезеңінде заманауи оқырманның шығарманы қабылдауы мен бағалауын зерделеу қажет. Бұл ретте А.Нұрқатов, М.Әдібаев, К.Сыздықов, Т.Ақшолақов және т.б. көрнекті ғалымдар мен қазіргі мұхтартануда жемісті еңбек етіп келе жатқан әдебиеттанушы ғалым Г.Пірәлінің еңбектерімен жіті танысудың маңызы зор. Әдеби талдаудың мұндай бағыттарында терең танымдық талдау мен танысу жұмыстарының жүргізілуі М.Әуезовтің көркем әңгімелерін қазіргі қазақ әдебиеттануында заманға сай интерпретациялануының негізінде талдап, тануға ерекше ықпалын тигізетін факторлар болып табылады.

Қорытынды. Жоғарыда аталған прозалық шығармаларды талдаудың негізгі ұстанымдарына сүйене отырып көркем әңгімені талдап оқытуға арналған келесі жұмыстар оның мазмұнын меңгертуден тұрғаны жөн. Мәселенің күрделі бір қыры да осы мазмұнды меңгертуден келіп шығады. Қазіргі таңдағы білім берудің жаңа технологияларының оқу-әдістемелері «оқып үйрену», «меңгеру», «өмірге ендіру», «дамыту» болып төрт түрлі басты бөлікке бөлінгенімен осы уақытқа дейінгі әдістеме ғылымында қалыптасқан дәстүр бойынша оқыту әдістері бес түрлі і конондық негізде анықталған болатын. Соның екіншісі мазмұн мәселесі еді, яғни білімді игеруде мазмұн негізгі құрамдық заңдылықтарды орнықтыратын дәстүрлі қағида болып табылған және осы функциясын іс жүзінде әліде атқарып келеді. Демек, қазіргі біздің елде кеңінен қолға алынып жатқан білім мазмұнын жаңарту да білім беру саласындағы маңызды мәселенің бірі. Осы мазмұн мәселесін бүгінгі күнге дейін әдебиетті оқыту саласында зерттеуші ғалымдар жан-жақты қарастырып, негізгі анықтамаларын да бекітіп қойған. Қалыптасқан анықтама бойынша мазмұн деген ұғымның екі жағы бар. Бірінде ол көркем шығарманың өзіндік мазмұны (заттың аты) болса. Екінші жағдайда – шығарманың көркемдік идеясы. Мұның бірі оқу, бірі талдаудан тұрады. Көпшілік жағдайда осы әдеби талдау жұмыстарын жүргізуде әдебиетті оқытушылар мен оны меңгеруші студенттер тарапынан әдістемелік олқылықтар орын алуда. Мәселен, қазіргі әдебиет сабақтарында студенттер көркем әңгіменің мазмұнын талдауда оны тұтастай мазмұндап айтып беруге дағдыланған. Мұның өзі көпшілік жағдайда жоспарсыз, жүрдім-бардым айтылып жүр. Оқытушылардың көпшілігі студенттерге мәтінді оқыта салып, түсінгенінді айт дейді. Бұл жағдайда студент өзі оқыған әңгімеден үзіп-жұлып оның үштен бір элементін ғана айтады. Мұндай мазмұндау пайдасыз. Негізінде мазмұндаудың арнаулы түрлері бар. Сол формаларға негізделмеген «айту» - жайдақ сөз. Егер студенттерге оқыған әңгімелерін әуелі жай мазмұндатып, содан соң жоспармен айтқызып қарасақ, бұл екеуінің мәні тіпті басқа болып шығады. Қысқа мазмұндатуға келгенде, жоспардың мәні

өзгеше. Ал, шығарманы автордың сөзімен айтқызсақ, нені айтудың қажеттігі жоспардан келіп туады. Сондықтан, көркем әңгімені оқытқанда әдеби талдаудың қалыптасқан негізгі заңдылықтарына сүйене отырып оны талдап, түсінудің және түсіндірудің арнайы нақты жопарын белгілеп алу қажет. Бұл орайда жоспардың ойды жинақтайтындығын негізге ала отырып белгілі бір қалыптасқан жоспармен берілген білім ғана балаға қонымды болатындығын есте ұстағанымыз жөн. Жоспарға сәйкес әдеби мазмұндауға қоятын басты мақсат мынадай белгілермен айқындалғаны дұрыс: 1) шығарманың тақырыбын ұғыну; 2) оқиғаны ретімен (жоспарлап) логикалы түрде айта білу; 3) мәтіннің тіл өрнектерін сақтай айту; 4) көркемдеп айту; 5) басты кейіпкерлер табиғатын түсіну сияқты белгілер. Ал мазмұндаудың толық түрдегі мазмұндау, қысқаша мазмұндау, көркем мазмұндау, әңгіменің формасын өзгертіп мазмұндау және т.б. түрлерінің бар екендігі әдеби талдауда бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі қағида. Осы мазмұндаманың негізгі белгілері мен түрлерін сабақты жоспарлауда басты назарда ұстамайынша, әңгіменің негізгі мазмұнын дұрыс оқытуда ой реттілігі мен логикалық жүйесіздік орын алатындығы анық. Бұл туралы көрнекті ғалым Ө.Қоңыратбаев «Жоспар, бір жағынан, шығарманың құрылысын, мазмұны мен тақырыбын түсінуге қажет болса, екінші жағынан, ойымызды ретімен, логикалық байланыста айтып үйрету үшін керек. Ол шығарманың мазмұнын айтқызуда, мазмұндама немесе шығарма жаздыруда өте қажет» [12, 202] - деп көркем шығарманы талдаудағы жоспардың мәні мен маңыздылығын ерекше атап өткен. М.Әуезовтің көркем әңгімелерін талдап-оқытуда осы қағидаларды ескергеніміз орынды.

Сабақта М.Әуезовтің көркем әңгімелерін талдап оқытуда оның негізгі мазмұнына қатысты жұмыстардың жоспарын әзірлегеннен кейінгі мәселе шығарманың тақырыбын, идеясын, ондағы образдар жүйесін, тіл көркемдігін, сюжеті мен композициясын және поэтикасын анықтап, ашып көрсетуге күш салған жөн. Әдеби көркем шығармаларды талдауда қалыптасқан дәстүр бойынша рет-ретімен орындалатын бұл құрылымдық компоненттердің сақталуы әдеби туындының алға қойған мақсатын, көздеген нысанасын дәл тауып ұғынуға, түсінуге, қабылдауға және жазушының айтар негізгі ойын ұғынуға тікелей әсер етеді. Сондықтан, ұлы жазушының кез-келген көркем әңгімесін оқып, танып білуде аталмыш компоненттердің барлығына жете мән беруіміз қажет. Бұл әдебиеттану ғылымында қалыптасқан дәстүрлі әдіс пен талдау жүйесі. Ал оларды жоғарыда біз атап көрсеткен білім берудің қазіргі технологияларын қолдану арқылы жаңаша көзқараста талдап, танып білсек М.Әуезовтің көркем әңгімелері туралы бүгінге дейін айтылып келген пікірлер мен талдаулар, зерттеулер мен тұжырымдар жаңа тұрғыда толығып қазіргі оқытудың алып арнасына айналған әдістеме саласында мұхтартанудың жаңа белестен көрінетіндігі анық.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Педагогикалық ғылыми мұра. Дәстүрлі әдіс және жаңа технология. / Ред. басқарған Ф.Ш.Оразбаева. - Алматы: «Ан Арыс» баспасы, 2009. – 120 б.
- 2 Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: «Рауан», 1997. – 288 б.
- 3 Сманов Б. Көркем шығарманы талдау негіздері. Монография. - Алматы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, «Ұлағат» баспасы, 2016. – 366 б.
- 4 Таңжарықова А. Көркем мәтінді талдау негіздері. Оқу құралы. – Алматы: «Service Press» баспасы, 2016. – 260 б.
- 5 Сманов Б. Мұхтар Әуезовтің ҚазПИ-дегі қызметі. // «Egemen Qazaqstan» газеті. 25.06.2018 ж. - 10 б.
- 6 Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры. Зерттеу. Астана: «Күлтегін» баспасы, 2002. – 528 б.

- 7 Әбдиманұлы Ө. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті: оқулық. – Алматы, 2012. – 408 б.
- 8 Әуезов М. Қорғансыздың күні. Әңгімелер мен повестер. – Алматы: Атамұра, 2002. – 432 б.
- 9 Әуезов М. «Көксерек» повесі мен «Бүркітші» және басқа әңгімелері. / Құраст. О.Асқар. – Алматы: «Балауса» баспасы, 2006. – 512 б.
- 10 Әбдіқадырова Т.Р., Әбдімомынов Е.Б. Алаш және ұлт әдебиеті. (XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті): оқу құралы. – Тараз, 2017. – 308 б.
- 11 Мырзахметұлы М. Қазақ қалай орыстандырылды? – Алматы, 2011. – 400 б.
- 12 Қоңыратбаев Ә. Көп томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «МерСал» баспа үйі, 2004. – Т.6. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. – 2005. – 520 б.

Е.Б. Абдимомынов

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

**Современные технологии образования: традиционный метод и новый взгляд
(на основе изучения рассказов М. Ауэзова в вузах)**

Аннотация. В статье по-новому и с разных сторон проанализированы традиционные методики обучающих технологий, широко применяющихся в образовательном процессе современных высших учебных заведений. Сделаны выводы об истории методики современной педагогической науки, также дан анализ методического наследия деятелей Алаш в соответствии с современными технологическими требованиями.

Кроме того, значение и важность изучения в высших учебных заведениях художественных рассказов великого писателя М.Ауэзова систематически проанализированы на научной основе трудов ученых, внесших вклад в формирование и развитие методики обучения казахской литературе. Для этого новые взгляды осмысливаются путем объекта исследования – традиционных методов анализа прозаических произведений, сформировавшихся до сегодняшнего дня в истории литературы. Даются и оригинальные мнения об автоцензурном приеме, применявшемся М.Ауэзовым при создании художественных рассказов, когда каждый рассказ анализируется в фабульной форме. В результате предлагаются методы анализа и изучения рассказов М. Ауэзова в высших учебных заведениях, которые интерпретируются в соответствии с велениями времени. В статье также предоставлены утверждения и выводы об особенностях и значимости художественных рассказов в изучении произведений писателя в высших учебных заведениях с применением новых технологий.

Ключевые слова: технология, обучение, методика, рассказ, анализ, прозаическое произведение, автоцензура.

E. B. Abdimomynov

Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

**Modern education technologies: the traditional method and the new look
(based on the study of M.Auezov's short stories in high schools)**

Abstract. The article analyzes the traditional methods of teaching technologies that are widely used in the educational process of modern higher educational institutions in a new way and from different sides. Careful conclusions were made about the history of the methodology of modern pedagogical science, as well as an analysis of the methodological legacies of the Alash figures in accordance with modern technological requirements.

In addition, the significance and importance of studying in higher educational institutions the short stories of the great writer M.Auezov are systematically analyzed on the scientific basis of the works of

scientists who have contributed to the formation and development of the teaching methods of Kazakh literature. To do this, new views are comprehended by the object of study - the traditional methods of analyzing prose short stories that have been formed to this day in the history of literature. There are given original opinions about the censorship technique used by M. Auezov in the creation of artistic stories; each story is analyzed in plot form. As a result, methods are offered for analyzing and studying M. Auezov's short stories in higher educational institutions, which are interpreted in accordance with the dictates of time. The article also provided statements and conclusions about the features and significance of in the study of short stories the works of the great writer in higher educational institutions with the use of new technologies.

Keywords: technology, training, technique, short story, analysis, prose, self-censorship.

References

1. Pedagogikalyk gylymi mura. Dastyrlı adıs zhane zhana tehnologija [Pedagogical scientific heritage. Traditional methods and new technologies]. Manual ed. F.Sh. Orazbayeva ("An Arys", Almaty, 2009, 120 p.).
2. Bitibaeva K. Adebietti okytu adistemesi [Methods of teaching literature] ("Rauan", Almaty, 1997, 288 p.).
3. Smanov B. Korkem shygarmany taldau negizderi [Fundamentals of the analysis of artwork]. Monograph ("Ulagat", Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 2016, 366 p.).
4. Tanzharikova A. Korkem matindi taldau negizderi [Fundamentals of the analysis of the artistic text]. Tutorial (Service Press", Almaty, 2016, 260 p.).
5. Smanov B. Muhtar Auezovtyn KazPI-degi kyzmeti [Activities of Mukhtar Auezov in KazPI], Egemen Qazaqstan. 06.25.2018, P. 10.
6. Nurgali R. Kazak adabietinin altyn gasyry [The golden age of Kazakh literature]. Research (Kultegin, Astana, 2002, 528 p.).
7. Abdimanuly O. XX gasyr basyndagy kazak adabieti: okulyk [Kazakh literature of the early twentieth century. Tutorial] (Almaty, 2012, 408 p.).
8. Auezov M. Korgansyzdyn kyni. Angimeler men povester [The fate of the defenseless. Stories] (Almaty: Atamura, 2002, 432 p.).
9. Auezov M. "Kokserek" povesi men "Byrkitshi" zhane baska angimeleri ["Kokserek", "Byrkitshi" and other stories]. Compiled by O. Askar ("Balausa", Almaty, 2006, 512 p.).
10. Abdikadyrova T.R., Abdimomynov E.E. Alash zhane ult adabieti: XX gasyr basyndagy kazak adabieti [Alash and national literature. Kazakh literature of the early twentieth century]. Tutorial (Taraz, 2017, 308 p.).
11. Myrzakhmetuly M. Kazak kalaj orystandyryldy? [How did the Kazakhs become Russified?] (Almaty, 2011, 400 p.).
12. Konyratbayev A. Kop tomdyk shygarmalar zhinagy [Many languid collections of works]. ("Mer-Sal", Almaty, 2004, Vol. 6. Methods of teaching Kazakh literature, 2005, 520 p.).

Автор туралы мәлімет:

Абдимомынов Е.Б. – PhD докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тараз қаласы, Қазақстан.

Abdimomynov E.B. - PhD Student, Abay Kazakh National Pedagogical University, Taraz, Kazakhstan.